

SUOMALAINEN LAMMAS – OSA 3,

JOSSA TUTUSTUTAAN SUOMALAISEN LAMPAAN JALOSTUKSEN ALKUTAIPALEESEEN ELI SÄÄTYLÄISTEN HARJOITTAMAAN LAMMASTALOUTEEN 1700–1800-LUVUILLA.

Teksti ja piirroskuvat **Kirsi Vertainen**

Suomalainen lammas

Suomen lammasyhdistyksen juhlavuoden kunniaksi vuoden 2018 ilmestyvän artikkelisarjan ”Suomalainen lammas” edellisessä osassa liikuttiin kansan syvissä riveissä. Nyt tarkastellaan lammastaloutta herrasväen näkökulmasta. Samaan aikaan kun talonpoika yritti pysyä hengissä ja maksaa veronsa, kartanoiden kamareissa istuskeltiin topatuilla tuoleilla ja nautittiin uutuusjuomaa, kahvia, posliiniserviiseistä. Samalla pohdittiin, mitä tehdä villantuotannon kohentamiseksi. Vastaus löytyi rotueläinten jalostuksesta.

Ensimmäiset tiedot tuontitrotujen kasvatuksesta ovat 1500-luvulta *Kustaa Vaasan* kuninkaankartanoista (L&V 4/2017). Myös 1600-luvulta on tietoja tuoduista eläimistä, mutta ensimmäinen laajamittainen hanke eläintuonnissa toteutettiin 1700-luvulla.

Aateli oli alun perin valtakunnan ratsuväkeä, jolle kuningas myönsi verovapauden korvaukseksi palveluksista. Näin syntyi rälssi, verovapaa

yhteiskuntaluokka. Vähitellen aateliluudesta tuli perinnöllinen, eikä aatelmies menettänyt säätyään, vaikka ei suorittanut ratsupalvelusta. Tämä johti vähitellen siihen, ettei aatelmies enää palvellut ratsuväessä itse, vaan sen tekivät rengit ja alustalaiset. Aatelista tuli tärkeitä virkoja hoitava joukko ja aatelisarvon sai korkean virran hoitamisesta.

Rälssimiehelle kuului tila, aateliskartano. Se oli yleensä useiden tilojen

kokonaisuus, jossa vuokraajat, lampuodit, maksoivat veroa isännälle. Aatelmies sai pääosan tuloista näistä veroista. Keskiajalla ja 1500-luvulla kartanot olivat pääosin vanhan rälssin omistuksessa ja sijaitsivat eteläisessä Suomessa. Myöhemmin syntyi etenkin Uudellemaalle ja Varsinais-Suomeen ratsuvelvollisia sätereitä, joita oli myös Satakunnassa ja Hämeessä. Lisäksi oli rustholleja eli ratsutiloja, edellisten lisäksi etenkin Savossa. Kartanoihin

Englanti menetti 1700-luvulla monopoliasemansa villamarkkinoilla. Sen haastoi merinovilla. Englannissa pääpaino alkoi siirtyä villan ohella lihan tuotantoon, sillä kasvavat kaupungit tarvitsivat karjaloustuotteita ja ruhon lihakuudelle asetettiin nyt uusia vaatimuksia. Uusien liharotujen villa oli hieman karkeampaa, mutta sitä tuli paljon. Esimerkkinä tällaisesta rodusta on taulussa kuvattu oxford down, 1800-luvun lampaanjalostajien taidonnäyte, jossa yhdistyivät erinomaisella tavalla molemmat tuotantosuunnat. Kuvan taulun on maalannut Richard Whitford vuonna 1870 ja se esittää John Treadwell'ia Aylesburystä Buckinghamshirestä ja hänen edistyksestä oxford down- katrastaan, josta vietiin jalosuseläimiä myös ulkomaille.

voidaan lisätä vielä sotilasvirkatalot, pappilat ja siviilivirkamiesten omistamat tilat. 1700-luvun puolivälistä eteenpäin kartanoiden työvoima perustui torppareihin, jotka maksoivat vuokran päivätyönä kartanossa.

Maatalousinnostus

Lammastalouden viriäminen ajoittuu 1700-luvulle, jolloin Ruotsin valtakunnassa elettiin hyödyn, valistuksen ja uusien luonnontieteiden aikakautta. Näiden mukaan ihmiset eläsivät rikkaammin ja arvokkaammin, jos luonnon tarjoamat mahdollisuudet käytettäisiin paremmin hyväksi. Maatalouden kehittäminen ja koulutus alkoivat nousta keskiöön, koska maahan täytyi jatkuvasti tuoda viljaa, eikä kotimainen tuotanto riittänyt.

Maatalouden ja viljelyn kehittäminen oli lähtenyt uusille linjoille 1600-luvun lopulla Saksassa ja Alan-komaissa ja levisi sieltä Englantiin ja Ranskaan. Keskustelu maatalouskysymyksistä kävi vilkkaana ja maataloutta koskevia tutkimuksia julkaistiin runsaasti. Pian Ruotsissakin julkaistiin kotimaista tutkimusta. Esikuvat tulivat Englannista, jonka rikkauden, mahdin ja voiman katsottiin olevan maanviljelyn ja lampaanhoidon varassa.

Myös Suomessa maatalousinnostus, agraarientusiasmi, sai jalansijaa. Yhtenä pontimena oli viljaomavaraisuuden lisääminen, toisekseen maataloudessa nähtiin taloudellisen kasvun mahdollisuuksia. Yläluokka alkoi puuhailla kartanoissaan maatalouden kehittämisen parissa ja myös yliopiston piirissä toimi tutkijoita, joita maatalous alkoi kiinnostaa.

Läänin lampurit

Maatalousinnostus herätti ajatuksia maanviljelysvirkakunnasta; joka pitäjään tulisi virkamies neuvomaan ja auttamaan asukkaita. Pitkien valmistelujen jälkeen jonkinlainen maatalousneuvonta saatiin käyntiin. Ensimmäiset neuvot olivat Ruotsin Höjentorpin kuninkaankartanon lampuriopetuksen läpikäyneitä maatalousasiantuntijoita, jotka lääneissä kiertäessään neuvoivat paitsi lammasasioissa, myös uusien kasvien ja työmenetelmien käytössä. Lääninlampurit saivat hoidettavaksi virkatalon, jossa oli tarkoitus kasvattaa rotulampaista ja viljellä uusia hyötykasveja.

Taustalla oli tarve lisätä villan tuotantoa. Villakankaiden valmistus tarvitsi raaka-ainetta, eikä Ruotsi-Suomessa tuotettu villa sopinut karkeutensa vuoksi hienojen tekstiilien valmistukseen. Raakavillan vienti oli lisäksi kielletty monissa Euroopan maissa. Ainoa keino turvata hienon villan saanti oli tuottaa sitä kotimaassa.

Suomen ensimmäinen lampurikoulusta valmistunut lääninlampuri aloitti vuonna 1742 Turun ja Porin läänissä. Tunnetuin puolestaan taisi olla *Pebr Adrian Gadd* (1727–1797), joka oli paitsi kemian professori, myös merkittävä suomalainen maatalouskirjoittaja, tutkija ja suomalaisen maataloustieteen pioneeri. Gadd oli lääninlampurina Turun ja Porin läänissä vuosina 1755–1761. Muut lääninlampurin saaneet läänit olivat Uudenmaan-Hämeenlääni ja Pohjanmaan lääni. Lääninlampurilaitos jäi lyhytikäiseksi, se lakkautettiin jo vuonna 1766, sillä sen katsottiin aiheuttavan

paljon menoja, mutta tuottavan vain vähän hyötyä.

Kantalammastarhat

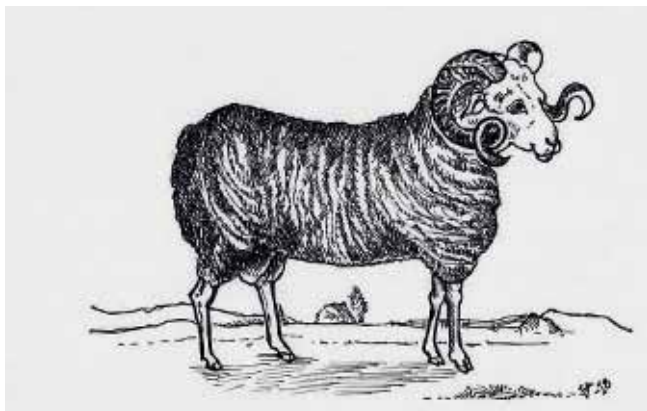
Kotieläintuotannon pullonkaula oli yhä rehun puute. Rehun riittämättömyys esti lampaiden laajamittaisen ja tuottavan kasvatuksen. Lisäksi talonpojilta puuttuivat resurssit rotulampaiden hankkimiseen. Lääninlampurit velvoitettiin perustamaan kantalammastarhoja rotulampaiden kasvattamiseen. Myös säätyläiset houkuteltiin lammastarhoja perustamaan. Porkkanaa käytettiin kasvattajille palkkioita ja etuoikeutta hankkia edullista lisämaata.

Monesti lammastalous jäi nimeliseksi. Kartanon omistajien intresseissä oli lähinnä hankkia lisämaata edullisesti lammastalouden varjolla ja muutaman rotulampaan hankkimisen jälkeen eläinten annettiin sekoittua paikalliseen kantaan. Joissain kartanoissa, pappiloissa ja varakkailla taloikaistiloilla kuitenkin tunnettiin aitoa kiinnostusta lampaiden jalostukseen. Yksi tällaisista oli kapteeni *Henrik Löfvingin* tila Orimattilasta. Siellä hienovillaisten rotulampaiden määrä oli 1700-luvun lopussa pitkälti yli 300.

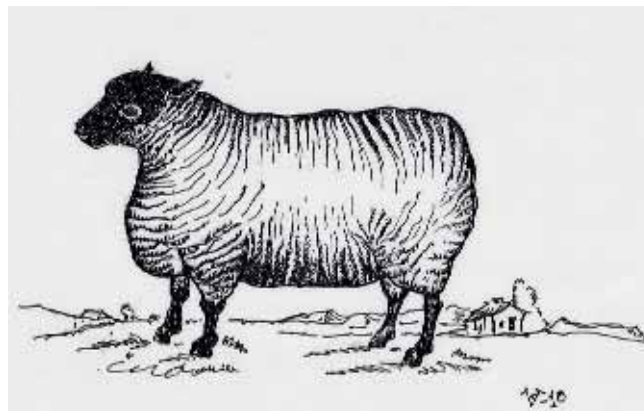
Rotulampaat

Lääninlampurien välityksellä kartanoihin hankitut eläimet olivat englantilaista ja espanjalaista alkuperää, ja tulivat tänne Ruotsista. Lisäksi kartanoihin ostettiin lampaita omatoimisesti Ruotsista ja Pohjois-Saksasta. Lähteet eivät kerro, mitä rotuja englantilaiset lampaat olivat, todennäköisesti villantuottajina tunnettuja pitkävillarotuja kuten romney, cotswold, leicester ja lincoln. Espanjalaiset ja saksalaiset lampaat olivat merinoja, saksalaiset 1700-luvun kuluessa Saksaan vietyjen merinojen jälkeläisiä ja maassa eteenpäin jalostettuja versioita, joita pidettiin monesti alkuperäisiä espanjalaisia lampaita parempina. Saksalaisia versioita kutsuttiin usein uuden kotipaikkakuntansa mukaan, esimer-

KÄÄNNÄ

Saksalainen merino eli "saxon". Piirroksessa on mukaeltu Richard Lamb Allenin teoksen *Domestic Animals* kuvitusta.

Southdown pässi. Rotua tuotiin myös Suomeen 1800-luvulla. Piirroksessa on mukaeltu Richard Lamb Allenin teoksen *Domestic Animals* kuvitusta.

kiksi wüttemberg- tai rambouillet-roduksi tai yksinkertaisesti nimellä saxon. Nämä "saksit" voitiin nimetä myös kasvattajan mukaan, kuten electoral-merinot. Vuonna 1765 saksilainen aatelinen *Elector Xavier* vastaanotti 92 pässiä ja 128 uuhua Espanjan kuninkaalta ja tämä puhdas merino-katras sijoitettiin hänen mailleen. Näiden lampaiden superhienoa villaa alettiin kutsua electoral-villaksi ja lampaita electoral-lampaiksi. Näitä electoral-merinoita tuotiin Suomeen vielä 1800-luvun puolella.

Merinojen maailman valloitus ulottui kaikille mantereille Australiaa ja Amerikkaa myöden. Tässä merinojen myyjät sahasivat omaa oksaansa, sillä 1800-luvulla villan hinnat putoivat Euroopassa pääasiassa halvan australialaisen tuontivillan takia. Se oli paha takaisku eurooppalaisen hienovillan tuotannolle.

Jalostuksen ongelmakohdat

Hyvistä yrityksistä huolimatta rotujalostus ei ottanut tuulta. Talonpojat suhtautuivat epäillen säätyläisten puuhas-teluun, eikä heitä saatu innostumaan jalostuksesta. Yleinen käsitys kansalla oli, että rotulampaiden ja suomalaisten lampaiden villassa ei juuri ollut eroa. Tämä johtui ehkä siitä, että espanjalaisiksi kutsuttiin myös sekarotuisia lampaita, joiden villa ei juuri poikennut suomenlampaasta. Myös talvirehun puute oli esteenä tuotannonalan kehittämiseksi. Hienolle villalle ei myöskään löytynyt markkinoita, eikä se oikein sopinut kotikäyttöön.

Suurimpana ongelmana rotujalostuksessa lääninlampurit näkivät eri lammasrotujen sekoittumisen. Suurella vaivalla hankittuja rotulampaita ei eristetty paikallista maatiaiseläimistä. Myös siinä tapauksessa, että lampaanjalostajalla olisi ollut hyvä halu jalostaa rotulampaita, viimeistään laidunnus kylän yhteisillä laidunmailla sekoitti eläimet toisiinsa. Lääkkeeksi tarjottiin hienovillaisia rotupässejä talonpojille edullisesti, yhteislaidunnuksen kieltämistä ja karkeavillaisten pässien sterilointia. Näistä syistä herasväen lampaanjalostusinnostus jäi lyhyeksi. Se kesti noin kymmenen vuotta 1750–1760-lukujen taitteessa. Rotulampaiden määrä oli Suomessa enimmillään vuonna 1760, jolloin niitä oli 6 645.

1800-luvun tilanne

Lampaiden tuonti ei loppunut kokonaan 1700-luvun vaikeuksiin. Rotueläimiä tuotettiin maahan myös 1800-luvulla, esimerkiksi electoral-lampaita tuotettiin Jokioisille ja niiden ohella myös englantilaisia southdown- ja oxfordshiredown-lampaita (myöhemmin oxford down) Mustialan maanviljelyskouluun 1840-luvulta alkaen. Mikkelin läänin kuvernöörin kertomuksessa 1800-luvun puolivälissä todettiin, että: "säätyläisillä oli parempia lampaita, mutta tavallisella rahvaalla suomalaisia lampaita, joilla oli karheampi ja suora villa". Juvan pitäjän säätyläiset hankkivat myös siitoseläimiä 1800-luvulla, osittain espanjalaista ja osittain saksalaista rotua.

Merinot olivat 1700–1800-luvuilla erittäin suosittuja Euroopassa joko puhtaina tai risteytyksinä. Rotuna merino on vanha ja kulkeutunut todennäköisesti Lähi-Idästä mutkikkaita reittejään Välimeren alueelle ja edelleen kreikkalaisten ja italialaisten mukana Espanjaan. Siellä se sai kehittyä rauhassa vuorten suojaamilla alueilla samaan aikaan, kun Italiassa olevat katraat kärsivät "barbaarien" talloessa maan ylitse moneen kertaan. Varsinaisen merinojen maailmanvalloitus alkoi 1700-luvulla, kun Espanja aukaisi rajat niiden viennille. Ensimmäinen hyvin dokumentoitu vieni Espanjasta tehtiin vuonna 1723 Ruotsiin ja hieman myöhemmin Saksaan, Ranskaan, Itävaltaan, Etelä-Afrikkaan ja lopulta Australiaan ja Amerikkaan.

Muun muassa Juvan Partalan kartanon isännällä *Joban Poppiuksella* tiedetään olleen 1800-luvun alkupuolella saksalaista rotua olevia lampaita ja vuohia.

1800-luvulle tultaessa lampaanjalostuksen tilanne oli kartanoissa parempi ja onnistumisen mahdollisuudet suuremmat 1700-lukuun verrattuna. Yhä useampi säätyläinen viljeli ja hoiti tilaansa itse. Maatalouden hyvät suhdanteet saivat säätyläiset kiinnostumaan viljelystä, eivätkä tilat olleet enää lampuodin tai voudin hallinnassa. 1800-luvun alussa hienoa villaa riittikin kotimaisten verkatehtai-